

تاریخچه ترویج کشاورزی در دهه ۱۳۴۰ خورشیدی

دکتر عباس نوروزی^۱

چکیده

با شروع دهه ۴۰ خورشیدی نهال نوپای ترویج کشاورزی هم وارد دومین دهه از حیات خود شد. این دهه را می‌توان دوران رشد کمی و کیفی فعالیت‌های ترویجی در کشور قلمداد کرد. در این دهه نیز کارکنان ترویج به رسالت آموزشی خود که از حدود یک دهه قبل آغاز کرده بودند، ادامه دادند. در عین حال تحولاتی مهم و تعیین کننده در این مقطع در ترویج رخ داد که بدون توجه به آن‌ها دستیابی به یک تحلیل درست از عملکرد ترویج کشاورزی مقدور نیست. مهم‌ترین این دگرگونی‌ها را باید در سه مورد زیر خلاصه کرد: نخست، ورود مروجان ترویج به مقوله اصلاحات ارضی که به زعم برخی از متخصصان ترویج انحراف و بنا بر باور عده‌ای دیگر از ایشان فرصتی برای جلای کارکنان ترویج و خدمت رسانی بهتر به روستاییان و بهره‌برداران بود. دوم، انتزاع ترویج خانه‌داری به عنوان مکمل ترویج کشاورزی از بدنه سازمان ترویج کشاورزی و حتی وزارت کشاورزی و سوم، تاسیس سپاه ترویج و آبادانی و پیامدهای مثبت و منفی آن.

واژگان کلیدی: دهه ۴۰ خورشیدی، تاریخچه ترویج کشاورزی، سپاه ترویج و آبادانی، ترویج خانه‌داری، اصلاحات ارضی.

مقدمه

سازمان ترویج کشاورزی به عنوان نهاد عهده‌دار رسالت ارائه خدمات آموزشی به روستاییان، در حدود سال ۱۳۳۰ خورشیدی در بدنه تشکیلاتی وزارت کشاورزی پایه‌گذاری شد. پس از یک دهه تجربه فعالیت‌های ترویج کشاورزی و به دنبال آن ترویج خانه‌داری، سازمان ترویج کشاورزی به دومین دهه از دوران خدمات رسانی خود به جامعه روستایی و کشاورزی ایران گام نهاد. این مقطع از دوران فعالیت‌های ترویج کشاورزی با سه تحول مهم که بر عملکرد ترویج تأثیرات شگرفی داشتند، همراه شد. تأثیر این دگرگونی‌ها را باید از منظر شمار کارکنان ترویج و نیز وظیفه‌مندی ایشان مورد تحلیل و بررسی قرار داد. به ترتیب تقدم تاریخی این سه تحول عبارت‌اند از:

- ۱- شروع برنامه اصلاحات ارضی و ورود کارکنان ترویج به آن.
- ۲- تاسیس سپاه ترویج و آبادانی به عنوان اصل هشتم از اصول انقلاب سفید.
- ۳- انتزاع اداره کل ترویج خانه‌داری از بدنه سازمان ترویج کشاورزی و الحاق آن به وزارت آبادانی و مسکن، به دنبال اصلاحات ارضی و تاسیس تعاون روستایی. در ادامه به بررسی دقیق‌تر هر یک از موارد فوق پرداخته می‌شود.

۱ دکترای ترویج و آموزش کشاورزی و دانشیار مرکز آموزش عالی امام خمینی وزارت جهاد کشاورزی.

۱- اصلاحات ارضی و ورود مروجان کشاورزی به آن

به جرأت می‌توان ادعا کرد که اصلاحات ارضی در شمار یکی از مهم‌ترین تحولات یکصد ساله اخیر ایران است. به زعم نگارنده می‌توان گفت صرفنظر از چند اتفاق مهم در تاریخ معاصر ایران نظیر انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، انقلاب مشروطه در سال ۱۲۸۵، کودتای سوم اسفند سال ۱۲۹۹ و به دنبال آن تغییر رژیم پادشاهی از قاجاریه به پهلوی در سال ۱۳۰۴ و سرانجام کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ رویداد دیگری به اهمیت الغای رژیم ارباب-رعیتی نبود. اگرچه پرداختن به موضوع اصلاحات ارضی خارج از موضوع بحث مقاله حاضر است؛ اما از یک نکته اساسی که بسیاری از متخصصان توسعه روستایی و کشاورزی و اساتید دانشگاه در مورد آن دچار کج فهمی شدند، نمی‌توان گذشت و آن این که در مورد اصلاحات ارضی در ایران دو قانون به تصویب رسید. مورد اول قانون اصلاحات ارضی بود که طی لایحه‌ای در زمان کابینه دولت منوچهر اقبال و تصدی جمشید آموزگار بر وزارت کشاورزی در آذر ماه سال ۱۳۳۸ به مجلس شورای ملی تقدیم شد و در اسفند ۱۳۳۸ به تصویب مجلس شورای ملی و در اردیبهشت ۱۳۳۹ به تصویب مجلس سنا رسید و پس از آن برای اجرا به دولت ابلاغ شد. این قانون هیچ‌گاه اجرا نشد. این در حالی است که بسیاری به اشتباه بر این باور هستند که اصلاحات ارضی سال‌های دهه ۱۳۴۰ در کشور مبتنی بر همین قانون بود. در حقیقت این گونه نیست. این لایحه اصلاحی قانون اصلاحات ارضی مصوب کابینه دکتر امینی در ۱۹ دی ماه سال ۱۳۴۰ و تصدی دکتر حسن ارسنجانی بر وزارت کشاورزی در دوران فترت مجلس شورای ملی (عالی‌ترین نهاد قانونگذاری در کشور) بود که تحت عنوان اصلاحات ارضی اجرا گردید. به عنوان آخرین نکته در این مورد یادآور می‌شود که قانون اصلاحات ارضی و لایحه اصلاحی آن در عین برخورداری از وجوه اشتراک متعدد در چند مورد اساسی با هم تفاوت داشتند که برای آگاهی بیش‌تر، خوانندگان را به مقاله‌ای در همین مورد ارجاع می‌دهم.^۲

با شروع اصلاحات ارضی از اسفند ماه سال ۱۳۴۰ از روستای ورجو در شهرستان مراغه مروجان کشاورزی از مهم‌ترین عوامل انسانی بودند که در این کار مشارکت کردند. نورالدین ارسنجانی^۳ (۱۳۷۹) به نقل از خبرنگار روزنامه اطلاعات ضمن اشاره به این که مأموران ترویج وظیفه دشوار نفوذ در دیوار سخت عادات و اعتقادات و سنت‌های عقب مانده ده‌نشینان را با صمیمیت و مهارت انجام می‌دهند، در توصیفی از صداقت و درستکاری مروجان کشاورزی و دیگر کارکنان وزارت کشاورزی در زمینه اصلاحات ارضی و در مراغه این چنین نقل قول می‌کند:

"کارمندان بدون دفتر حضور و غیاب تا هر وقت کارشان طول بکشد در سرخدمت می‌مانند. غروب گاهان مأمورین ترویج بر موتورهای خود در کوره راه‌های ده سوار می‌شوند که به سرکشی نهر یا قنات می‌روند... از کارگزینی و کارپردازی و کاغذ بازی خبری نیست. همه و همه کار می‌کنند. وقت بیکاری برای کسی نگذاشته‌اند. مأمور تلقیح صبح‌ها در دهکده است و عصرها در اداره ماشین‌نویسی می‌کند. مأمور ترویج اگر کار شخم زنی نداشته باشد از سم پاشی در نمی‌ماند و اگر آن هم به پایان رسید به تلقیح می‌پردازد".

نکته در خور توجه این که پشتکار و صداقت کارکنان وزارت کشاورزی و از جمله کارکنان ترویج در جریان اصلاحات ارضی به اعتلای منزلت اجتماعی و شغلی ایشان در میان کارکنان دولت انجامید. اتفاقی که هیچ‌گاه شاهد تکرار آن در تاریخ نود ساله وزارت کشاورزی نبودیم. در این مورد بهزادی (۱۳۷۵) می‌گوید:

۲ نوروزی، عباس و شهبازی، اسماعیل. (۱۳۹۹). مقایسه تطبیقی قانون اصلاحات ارضی و لایحه اصلاحی آن. فصلنامه روستا و توسعه. ۲۳ (۳). صص ۹۷-۱۲۶.

۳ برادر دکتر حسن ارسنجانی.

"ارسنجانی خود را مدافع زارعان معرفی کرده بود. وزارت کشاورزی وزارتخانه سوگلی دولت شده بود. کارمندان آن هم سوگلی کارمندان دولت شده بودند".

شاهد دیگر بر این ادعا اظهارات عالیخانی (۱۳۹۰) است. وی در مورد ارسنجانی می گوید:

"ارسنجانی هم که حساب خود را از همه جدا ساخته بود. وی با سخنرانی های آتشین و کم و بیش انقلابی خود، امیدی در دل ها افکند و توانست وزارت خفته کشاورزی را به کانون پویایی تبدیل کند و بسیاری از کارمندان آن دستگاه با شور فراوان پشتیبان برنامه وزیر خود و رزمندگان راه او شدند".

همچنین، طلوعی (۱۳۸۱) ضمن توصیف ارسنجانی به عنوان مردی بسیار تیزهوش، خوش فکر، خوش صحبت و پرتحرک در مورد تأثیر برنامه اصلاحات ارضی بر جایگاه وزارت کشاورزی می گوید:

"وزارتخانه کوچک و کم اهمیت کشاورزی در کابینه های قبلی، با قدرت و پشتکار او و جنجالی که بر سر اجرای برنامه اصلاحات ارضی به راه افتاد، به مهم ترین وزارتخانه حکومت امینی تبدیل شد".

شهبازی هم انتخاب شدن تعدادی از کارشناسان ترویج در انتخابات نخستین دوره مجلس شورای ملی پس از آغاز برنامه اصلاحات ارضی^۴ اشاره می کند و از آن به عنوان شاهی بر عملکرد موفقیت آمیز ایشان در اصلاحات ارضی و کسب وجهه و اعتبار در نزد روستاییان نام می برد (نوروزی، ۱۳۸۸).

موارد فوق الذکر جملگی حکایت از عملکرد درخشان کارکنان ترویج در جریان اصلاحات ارضی دارد. با این حال، خواسته یا ناخواسته ورود و مشارکت مروجان کشاورزی در اصلاحات ارضی افول فعالیت های ترویجی را در این دوره در پی داشت. در این مورد دکتر اسماعیل شهبازی که خود مروج و همزمان از مجریان برنامه اصلاحات ارضی در شهرستان نهاوند بود در پاسخ به سؤال از رونق افتادن فعالیت های ترویجی در زمان اجرای برنامه اصلاحات ارضی می گوید:

"کلاس های ترویجی را زیاد تعطیل نکرده بودند. باز هم داشتیم. باز هم در آنجا کلاس های خودمان را با روستاییان تشکیل می دادیم. باز هم نمایش های ترویجی و این گونه آموزش ها را داشتیم. چنین نبود که کلاً کار را تعطیل کنیم. ولی دیگر محوریت کارمان ترویج نبود. با این حال، سعی می کردیم که خودمان را از فعالیت های آموزشی جدا نکنیم".

(نوروزی، ۱۳۸۸).

۲- انتزاع ترویج خانه داری از بدنه وزارت کشاورزی

همزمان با تاسیس ترویج کشاورزی و شاید هم قدری دیرتر در دهه ۳۰ خورشیدی تشکیلات ترویج خانه داری در ساختار سازمانی ترویج کشاورزی ایجاد شد تا مروجان خانه داری به عنوان بازوی مکمل فعالیت های مروجان کشاورزی در روستاها زنان روستایی را در حوزه هایی نظیر سبزی کاری در منزل، خیاطی، بچه داری و تربیت فرزند، اقتصاد خانه و... تحت پوشش آموزش های خود قرار دهند.

۴ دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی که از مهر ماه ۱۳۴۲ آغاز شد.

اگرچه بر فعالیت‌ها و برنامه‌های ترویج خانه‌داری نقدهایی وارد است که در بخش نخست تاریخچه ترویج کشاورزی مورد اشاره قرار گرفت، اما، در مجموع می‌توان عملکرد مروجان خانه‌داری را مثبت ارزیابی کرد.

مروجان خانه‌داری در نیمه نخست دهه چهل خورشیدی به فعالیت‌های خود در قالب وزارت کشاورزی ادامه می‌دادند، تا این که در یازدهم دی ماه سال ۱۳۴۶ قانون اصلاح قانون تاسیس وزارت آبادانی و مسکن به تصویب دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی رسید. ماده ۲ این قانون تصریح می‌کند:

"از تاریخ تصویب این قانون وظیفه ترویج خانه‌داری از وزارت کشاورزی منتزع و به وزارت آبادانی و مسکن منتقل می‌شود. آن عده از کارمندان اداره ترویج خانه‌داری که فقط عهده‌دار ترویج کشاورزی هستند با اعتبارات مربوط به حقوق و مزایا و وسائل کار طبق پیشنهاد وزارتخانه‌های کشاورزی و آبادانی و مسکن و تصویب هیأت وزیران کماکان در اختیار وزارت کشاورزی باقی خواهند ماند."

منبع: (www.rc.majlis.ir)

تعمقی بر سایر مواد این قانون نشان می‌دهد که این فقط مروجان خانه‌داری نبودند که باید به وزارت آبادانی و مسکن منتقل می‌شدند. به عنوان مثال در ماده یک این قانون تاکید شده بود که اداره کل امور اجتماعی و عمران دهات از وزارت کشور منتزع و به وزارت آبادانی و مسکن منتقل شود. در هر صورت، این انتقال، تجربه موفقی نبود؛ زیرا که علاوه بر عدم سازگاری شرح وظایف سازمانی ترویج خانه‌داری با وزارت آبادانی و مسکن، مدت حضور مروجان خانه‌داری در این وزارتخانه خیلی چندان به طول نینجامید.

در وزارت آبادانی و مسکن به مروجان خانه‌داری اموری متفاوت از آن چه که ایشان در ترویج خانه‌داری در سازمان ترویج کشاورزی محول شده بود، واگذار گردید و همین امر شکایت تعدادی از مروجان خانه‌داری را از وضعیت خود در این مقطع در پی داشت. به موجب سندی که در تصویر شماره یک مشاهده می‌شود تعدادی از مروجان خانه‌داری شاغل در اداره کل آبادانی و مسکن استان اصفهان از این که برنامه ترویج خانه‌داری در اداره مزبور از بین رفته و به مروجان وظایف دیگری محول شده است، به شاه شکوه می‌کنند.

جزئیات مدرک

فایده‌ی

شناسگر رکورد: 175167
شناسگر رکورد پیشین: ۵۶۱۴۵۹
شماره مدرک: ۱۰۱۰۲۲/۷۳/۷/۵/۱۹
شماره بازپایی: ۱۰۱۰۲۲/۷۳/۷/۵/۱۹
شماره بازپایی اسناد: ۱۰۱۰۲۲/۷۳/۷/۵/۱۹
موضوع کارتن: اصفهان
عنوان اصلی: کارکنان آبادانی و مسکن - مروجین خانه داری [نامه تعدادی از کارمندان ترویج خانه داری شاغل در اداره کل آذربایجان و مسکن استان اصفهان به شاه و شکایت از اینکه برنامه ترویج خانه داری در اداره مزبور از بین رفته و به مروجین وظائف دیگری محول شده است]
تاریخ سند: ۱۳۴۶/۴/۲۰
نام خاص و کمیت اثر: ۴ برگ، ۲ پاکت، ۳ دوره: ۱۰۱۰۲۲/۷۳/۷/۵/۱۹
کارتن: ۷۳
جزوه دان: ۷/۵
شماره پوشه: ۱۹
زبان اثر اصلی: فارسی
نام عام مواد: [عربی]
سازمان: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

کارکنان آبادانی و مسکن - مروجین خانه داری [نامه تعدادی از کارمندان ترویج خانه داری شاغل در اداره کل آذربایجان و مسکن استان اصفهان به شاه و شکایت از اینکه برنامه ترویج خانه داری در اداره مزبور از بین رفته و به مروجین وظائف دیگری محول شده است]
موضوع کارتن: اصفهان
عنوان اصلی: کارکنان آبادانی و مسکن - مروجین خانه داری [نامه تعدادی از کارمندان ترویج خانه داری شاغل در اداره کل آذربایجان و مسکن استان اصفهان به شاه و شکایت از اینکه برنامه ترویج خانه داری در اداره مزبور از بین رفته و به مروجین وظائف دیگری محول شده است]
تاریخ سند: ۱۳۴۶/۴/۲۰
نام خاص و کمیت اثر: ۴ برگ، ۲ پاکت، ۳ دوره: ۱۰۱۰۲۲/۷۳/۷/۵/۱۹
کارتن: ۷۳
جزوه دان: ۷/۵
شماره پوشه: ۱۹
زبان اثر اصلی: فارسی
نام عام مواد: [عربی]
سازمان: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

تصویر شماره یک- شکایت تعدادی از مروجین خانه‌داری اداره کل آبادانی و مسکن اصفهان.

بر گرفته از سایت کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. (www.ical.ir)

در دی ماه سال ۱۳۴۸ لایحه قانونی اجازه انتقال مروجین دستگاه ترویج خانه‌داری از وزارت آبادانی و مسکن به وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی به تصویب کمیسیون‌های امور استخدام و دارایی مجلسین شورای ملی و سنا می‌رسد (www.rc.majlis.ir).

به نظر می‌رسد که این انتقال نیز احیای ترویج خانه‌داری را در پی نداشته است. به طوری که در بازه زمانی مرداد تا آذر سال ۱۳۴۹ شماری از مروجان خانه‌داری درخواست نمودند که به وزارت آموزش و پرورش انتقال یابند.

شناسگر رکورد: ۱۷۸۷۰۲
 شناسگر رکورد پیشین: ۱۷۹۴۸۳۳
 شماره مدرک: ۳۲/۶۵/۰۳۱۷
 قوانین

لایحه دولت راجع به انتقال تشکیلات ترویج خانه داری از وزارت آبادانی و مسکن به وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی
 ۱) نسخه نامه امیرعباس هویدا نخست وزیر، عبدالعظیم ویان وزیر اصلاحات ارضی و تعاون روستایی و محمد یگانه وزیر آبادانی و مسکن به مجلس شورای ملی راجع به تقاضای تصویب لایحه انتقال تشکیلات ترویج خانه داری از وزارت آبادانی و مسکن به وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی، ۲) یک نسخه دستنویس و دو نسخه چاپی نامه درودی به رئیس کمیسیون استخدام راجع به اصلاح لایحه مرزور و همچنین نامه عبدالعزیز موسوی رئیس کمیسیون امور استخدام و سازمانهای اداری و کریم اهری رئیس کمیسیون دارایی به عبدالله ریاضی رئیس مجلس شورای ملی راجع به اصلاح لایحه فوق‌الذکر در کمیسیونهای مرزور، یک نسخه دستنویس و یک نسخه چاپی نامه عبدالله ریاضی به جعفر شریف امامی رئیس مجلس سنا راجع به ارسال لایحه انتقال تشکیلات ترویج خانه داری و نامه جعفر شریف امامی به امیرعباس هویدا در خصوص تصویب لایحه فوق‌الذکر در مجلس سنا
 تاریخ سند: ۱۳۴۸/۱/۱۱ تا ۱۳۴۸/۱/۱۸
 نام خاص و کمیت اثر: ۲۶ برگ، ۲۷ برگ برگزیده
 زبان اثر اصلی: فارسی
 نام عام مواد: [قوانین]
 سازمان: کتابخانه مجلس شورای اسلامی

لایحه دولت راجع به انتقال تشکیلات ترویج خانه‌داری از وزارت آبادانی و مسکن به وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی [اسناد پارلمانی فارسی]

[\[لغوین به کتابخانه شخصی\]](#)

تصویر شماره دو- درخواست انتقال تعدادی از مروجین خانه‌داری مراغه به وزارت آموزش و پرورش،

بر گرفته از سایت کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. (www.ical.ir)

سال ۱۳۴۹ با تصویب قانون تشکیل وزارت تعاون و امور روستاها مروجان خانه‌داری به آن وزارتخانه منتقل شدند و در قالب خانه‌های فرهنگ روستایی که زیرمجموعه آن بود به فعالیت‌های خود ادامه دادند (www.rc.majlis.ir).

در اساسنامه خانه‌های فرهنگ روستایی هشت کمیته پیش‌بینی شده بود که عبارت بودند از: کمیته عضویت، کمیته صنایع دستی، کمیته تربیت بدنی و تفریحات سالم، کمیته امور نمایشگاه‌ها و جشن‌ها، کمیته پیشاهنگی، کمیته فرهنگ و هنر و آموزش و پرورش، کمیته امور اجتماعی و کمیته امور مالی. مروجان خانه‌داری اجرای برنامه‌هایی همانند خیاطی، گلدوزی، آشپزی، کاردستی، کاموآبافی، بچه‌داری را در خانه‌های فرهنگ روستایی انجام می‌دادند (آقازاده و پرویش، ۱۴۰۱). اگر چه مروجان خانه‌داری پس از انتقال به خانه‌های فرهنگ روستایی مجدداً کارکردهای آموزشی خود را بازیافتند؛ اما به نظر می‌رسد که فعالیت‌های آموزشی ایشان اثرگذاری سابق خود را از دست داده بود. زیرا سابق بر این، ترویج خانه‌داری مکمل ترویج کشاورزی بود و همین امر تعالی و بهبود وضع خانواده‌های روستایی را به صورت بهتری می‌توانست در پی داشته باشد. ضمن آن که سایه افکندن امور تبلیغاتی بر مجموعه کارکردهای خانه‌های فرهنگ روستایی و غفلت از اصولی همچون مشارکت‌های مردمی و انجام فعالیت‌های منطبق بر نیازهای واقعی مردم محلی از دیگر مواردی بود که نمی‌توان آن‌ها را نادیده گرفت (آقازاده و پرویش، ۱۴۰۱). به نظر می‌رسد که علی‌رغم تمام این تغییرات و تحولات سازمانی که مروجان خانه‌داری در دهه چهل خورشیدی تجربه کردند، هیچ‌گاه دیگر ترویج خانه‌داری جایگاه آموزشی و ارشادی خود را که در دهه ۳۰ و نیمه نخست دهه ۴۰ از آن برخوردار بود، به دست نیاورد.

۳- تشکیل سپاه ترویج و آبادانی

تشکیل سپاه ترویج و آبادانی یکی دیگر از اثرگذارترین اتفاقات دهه چهل بر فعالیتهای ترویج کشاورزی اثرگذار بود. این رویداد را می توان از منظری خوشایند و از جهتی با پیامدهای منفی قلمداد کرد. سپاه ترویج و آبادانی بر اساس اصل هشتم اصول انقلاب سفید و بر اساس مصوبه ۱۶ دی ماه ۱۳۴۳ مجلس سنا و مصوبه ۲۲ دی ماه سال ۱۳۴۳ مجلس شورای ملی تشکیل شد. در ماده ۲ و دو تبصره ذیل آن تصریح شده بود که سپاه ترویج و آبادانی از مشمولان خدمت سربازی دیپلمه و بالاتر مازاد بر نیازمندیهای ارتش، به استثنای افرادی که برای خدمت در سپاه دانش و سپاه بهداشت اختصاص داده می شوند، تشکیل می گردد (www.rc.majlis.ir). قانون مربوط به سپاه ترویج و آبادانی تا سال ۱۳۵۸ چندین بار اصلاح و بازبینی شد.

نکته مهم دیگر آن که تفاوتی مهم در تشکیل سپاه ترویج و آبادانی و سپاه بهداشت در یک سو و سپاه دانش در سوی دیگر وجود داشت و آن پشتوانه قانونی آنها است. سپاه بهداشت هم نظیر سپاه ترویج و آبادانی بر اساس قانونی که در بیستم بهمن ماه سال ۱۳۴۲ به تصویب مجلس شورا و هفتم اردیبهشت ۱۳۴۳ به تصویب مجلس سنا رسید، موجودیت پیدا کرد. اما، سپاه دانش بر اساس قانون مصوب مجلسین شورا و سنا تشکیل نشد. در توضیح پیش تر باید یادآوری شود که از اردیبهشت ماه سال ۱۳۴۰ که دولت دکتر علی امینی بر سر کار آمد و بنا به درخواست نخست وزیر و به موجب فرمان شاه مجلسین شورا و سنا که رکن اول دموکراسی در کشور بهشمار می رفتند منحل شدند و تا مهر ۱۳۴۲ (زمان تشکیل دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی) کشور فاقد مجلس بود و در آن مدت هیأت وزیران به جای مجلس قانونگذاری می کرد. در آبان ۱۳۴۱ هیأت وزیران قانون تاسیس سپاه دانش را به تصویب رساند (وکیلی و براهونی، ۱۳۹۵).

تشکیل سپاه ترویج و آبادانی فرصتی فراهم آورد تا در طی ۱۵ سال از موجودیت آن (۱۳۴۳ لغایت ۱۳۵۸) افرادی با تحصیلات دیپلم به بالا به مناطق روستایی اعزام شده و منشاء خدماتی در روستاهای کشور باشند. این افراد پس از یک دوره شش ماهه آموزشی در مرکز آموزش سپاه ترویج و آبادانی که هم اینک با نام مرکز آموزش عالی امام خمینی و زیرمجموعه سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی است، به روستاها عزیمت می کردند تا ۱۸ ماه باقی مانده خدمت سربازی خویش را در روستاها طی کنند. در مورد اعضای آن قابل ذکر است که افراد با تحصیلات در رشته های فنی و مهندسی و همچنین اقتصاد پس از طی دوره آموزش در اختیار وزارتخانه های آبادانی و مسکن و اقتصاد قرار می گرفتند و در مقابل، تحصیلکرده های کشاورزی نیز در اختیار سازمان ترویج کشاورزی قرار می گرفتند تا در کنار کارکنان کادر سازمان ترویج کشاورزی (مروجان کشاورزی و کارشناسان ترویج کشاورزی) رسالت آموزشی خود را انجام دهند.

تزریق این ظرفیت آموزشی به بدنه سازمان ترویج کشاورزی را می توان نقطه قوتی برای سپاه ترویج و آبادانی قلمداد کرد و از این منظر تشکیل آن را باید اتفاقی خوشایمن و مبارک در روند فعالیتهای ترویج کشاورزی در دوره فعالیت این نیروها تلقی کرد. اما، یک نکته ظریف را نمی توان نادیده گرفت و آن سایه ای بود که سپاه ترویج و آبادانی بر کارکرد مروجان کشاورزی و کارشناسان ترویج انداخت. به عبارت دقیق تر، با حضور اعضای سپاه ترویج و آبادانی به عنوان کارکنان وظیفه و موقتی در سازمان ترویج کشاورزی در عمل فعالیتهایشان به عنوان خروجی سازمان ترویج کشاورزی به حساب آورده می شد و زحمات و مساعی مروجان کشاورزی و کارشناسان ترویج به عنوان کارکنان دائمی سازمان ترویج کشاورزی در محافل رسمی تحت الشعاع سپاهیان ترویج و آبادانی بود. بر اساس یافته های تحقیق نوروزی (۱۳۹۴) در اظهارات نمایندگان مجلس و دولت در صحن علنی مجلس شورای ملی و تا یک دهه پس از شروع رسمی فعالیتهای ترویجی در کشور، در صحن مجلس سخن چندانانی از عاملان ترویج (مروجان کشاورزی و کارشناسان ترویج)

در بین نبود. اما، پس از ایجاد سپاه ترویج و آبادانی بیش‌ترین کانون توجه به سوی این دسته از عاملان ترویج معطوف شد، به طوری که به مناسبت‌های مختلف از آنان یاد می‌شد.

نتیجه‌گیری

در دهه چهل خورشیدی سازمان ترویج کشاورزی وارد دومین دهه از حیات خود شد. در این دهه سه اتفاق مهم بر عملکرد سازمان ترویج کشاورزی تاثیر قابل ملاحظه‌ای داشت. اول، ورود و دخالت مروجان کشاورزی در مقوله اصلاحات ارضی. در این مورد، اگرچه ممکن است از دیدگاه برخی متخصصان ترویج دخالت مروجان کشاورزی در اصلاحات ارضی به عنوان نقطه انحرافی از باب غفلت از فعالیت‌های آموزشی و پرداختن به امور اجرایی قلمداد شود، اما، عملکرد بسیار شایسته مروجان کشاورزی در موضوع اصلاحات ارضی و کسب محبوبیت و وجهه اجتماعی در میان کشاورزان و روستائیان را نمی‌توان نادیده گرفت. در یک رویداد دیگر با انتزاع ترویج خانه‌داری از بدنه سازمان ترویج کشاورزی و انتقال آن به وزارت آبادانی و مسکن در عمل سازمان ترویج کشاورزی از خدمات مروجان خانه‌داری به عنوان بازوی مکمل فعالیت‌های مروجان کشاورزی در روستاها محروم شد. این اقدام تا به آنجا نسنجیده و غیرکارشناسی بود که به فاصله دو سال ترویج خانه‌داری از وزارت آبادانی و مسکن هم منتزع و ضمیمه وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستایی گردید. اگرچه مروجان خانه‌داری با حضور در وزارت اصلاحات ارضی و خانه‌های فرهنگ روستایی فرصتی دوباره یافتند تا به رسالت آموزشی خود بازگردند، اما، خلاء حضور ایشان در سازمان ترویج کشاورزی هیچ‌گاه پر نشد. سومین اتفاق مهم در دومین دهه از فعالیت‌های سازمان ترویج کشاورزی تشکیل سپاه ترویج و آبادانی بود. این واقعه در نقطه مقابل اتفاق دوم بود. در واقع بر خلاف انتزاع ترویج خانه‌داری که پیامد آن خروج افرادی از بدنه سازمان ترویج کشاورزی بود، در اینجا شماری افراد با نام سپاهیان ترویج و آبادانی به بدنه سازمان ترویج کشاورزی افزوده شدند. از بعد کمی این رویداد را می‌توان واقعه‌ای مثبت به حساب آورد. هر چند که پیامدهایی منفی نیز بر آن مترتب بود.

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- آقازاده، ج. ، و پرویش، م. (۱۴۰۱). بررسی ساختار خانه‌های فرهنگ روستایی در ایران دوره پهلوی (۱۳۴۷-۱۳۵۷). فصلنامه مطالعات تاریخ فرهنگی. ۱۳ (۵۴). صص ۲۶-۱.
- ۲- ارسنجانی، ن. (۱۳۷۹). دکتر ارسنجانی در آئینه زمان. تهران. نشر قطره.
- ۳- بهزادی، ع. (۱۳۷۵). شبه خاطرات. تهران. انتشارات زرین.
- ۴- طلوعی، م. (۱۳۸۱). چهره ها و یادها، خاطراتی از گذشته. تهران. نشر علم.
- ۵- علم، ا. (۱۳۹۰). یادداشت‌های علم. جلد اول. ویراستار دکتر علی نقی عالیخانی. چاپ دهم. تهران. انتشارات مازیار.
- ۶- نوروزی، ع. (۱۳۸۸). تاریخ شفاهی ترویج کشاورزی در ایران. گفتگو با دکتر اسماعیل شهبازی. مشهد. انتشارات جهاد دانشگاهی.

۷-نوروزی، ع. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای اظهارات نمایندگان مجلس و دولت در صحن علنی مجلس شورای ملی پیشین با تاکید بر عوامل میدانی ترویج کشاورزی. فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزی. ۱۱ (۱). صص ۴۷-۵۷.

۷-وکیلی، ه. و براهوئی، ن. (۱۳۹۵). بررسی اهداف پیدا و پنهان تشکیل سپاه دانش. فصلنامه اسناد بهارستان. شماره ۹. صص ۱۳۴-۱۱۵.

۸-www.rc.majlis.ir

۹-www.ical.ir